

ASARNI BOSHQA MILLIY ZAMINGA KO'CHIRISHDA TARJIMON SHAXSINING ROLI*Ismatova Yulduz, SamDCHTI magistri**Kalit so'zlar: tarjima, shaxs, psixik xususiyatlar, ijtimoiy omillar, "hissiy" o'zgarishlar.*

Tarjima internatsionalizm va xalqlar do'stligi qurolidir. Tarjima orqali xalqlar o'z madaniy boyliklarini oshiradilar. Agar tarjima bo'lmaganda milliy madaniyatlar va insoniyatning buyuk daholari bunyod etgan o'lmas fan va san'at sarchashmalari qurib qolgan bo'lardi. Mana shunday yuksak kuchga ega bo'lmish tarjimani amalga oshiruvchi shaxslar tarjimonlardir. Shunday ekan har qanday amalga oshirilgan tarjima asosida tarjimon shaxsining dunyoqarashi yotadi.

Tarjimon, avvalo, bu shaxs ekan, uning mohiyati o'z tabiati jihatidan ijtimoiy xarakterga ega. Shaxsdagi barcha psixik xususiyatlar, ijodiy faollik, uning rivojlanish manbalari tevarak atrofdagi ijtimoiy muhitda, jamiyatda shakllanadi va rivoj topadi. Natijada esa shaxsning psixik va sotsial o'zgarishlari tarjimaga o'tadi. Mana shu ma'noda muhit, ma'lum maqsadga qaratilgan ta'lim va tarbiya, azaldan berilgan, genetik jihatdan qat'iy belgilangan nimadir namoyon qilish uchun sharoitgina bo'lib qolmay, balki inson psixik xususiyatlarini tarkib toptirgan holda tarjimaga o'z ta'sirini yetazmay qo'ymaydi. Ushbu fikrlar asosida aytish lozimki, tarjimaga qo'l urayotgan shaxs psixik jihatdan yetuklikka erishgan bo'lishi lozim.

Insonning tabiatini o'zgartiradigan, uning shaxsining tarkib topishiga ta'sir qiladigan kuch ijtimoiy omillar yoki boshqacha qilib aytganda, jamiyat ishlab chiqarish kuchlari hamda ishlab chiqarish munosabatlarining o'sishi va o'zgarishidir. Bundan tashqari yana inson shaxsining tarkib topishiga ta'sir qiluvchi kuchli omil inson orttirgan tajribalarning tarbiya vositasi orqali bolalarga berilishidir. Shunday qilib, inson shaxsi juda murakkab psixologik kategoriya bo'lib, u kishining individual hayoti

davomida ma'lum konkret omillarning ta'siri ostida sekin-asta tarkib topadi. Ilmiy manbalarga qaraganda inson shaxsi uchta faktorlar ta'sirida tarkib topadi. Ulardan birinchisi, odam tug'ilib o'sadigan tashqi ijtimoiy muhitning ta'siri bo'lsa, ikkinchisi, odamga uzoq muddat davomida sistemali beriladigan ijtimoiy ta'lim-tarbiyaning ta'siridir va nihoyat, uchinchi odamga nasliy yo'l bilan beradigan irsiy omillarning ta'siridir.

Odamning maqsadga qaratilgan ijtimoiy foydali faoliyati protsessida hayotiy deb ataladigan mexanizmlari va ongli faoliyatining funksional sistemasi protsesslari yuzaga keladi. Ana shular tufayli odam bilimlarni, ko'nikma va malakalarni, kishining sotsial tajribalarini o'zlashtiribgina qolmay balki o'zining idroki, tafakkuri, xayoli, hissiyotlari va irodasini bir so'z bilan aytganda, voqelikka bo'lgan ongli munosabatini hamda o'z harakatlari va xulq-atvorining motivlarini tarkib toptiradi.

Insonning psixik taraqqiyotida va shaxsiy sifatlarining tarkib topishida tashqi, ijtimoiy muhit va tarbiyaning roli hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Lekin, inson shaxsining tarkib topishi, yuqorida aytib o'tganimizdek, faqat shu ikkita faktorga emas, balki uchinchi bir faktorga ham bog'liqdir. Bu faktor nasliy yo'l bilan ayrim anatomik va biologik xususiyatlarning ta'siridir. Odamga nasliy yo'l bilan ayrim anatomik va biologik xususiyatlar beriladi. Masalan: tanasining tuzilishi, sochi va ko'zlarining rangi, ovozi, gapirish uslublari, ayrim harakatlari tug'ma ravishda berilishi mumkin. Lekin, shuni hech qachon esdan chiqarmaslik kerakki, odamga hech vaqt uning psixik xususiyatlari, ya'ni uning aqliy tomonlari bilan bog'liq bo'lgan sifatlari nasliy yo'l bilan berilmaydi. Nihoyat, nodir hollarda ayrim qobiliyatlar, masalan,

musiqa, matematika qobiliyatlar nasliy yo'l bilan berilishi mumkin. Bunday imkoniyatlarning amalga oshirilishi, ya'ni ro'yobga chiqishi uchun albatta, ma'lum sharoit bo'lishi kerak.

Hozirgi kunda amalga oshirilgan tarjimalarga qarab shuni aytish mumkinki, xalqimiz orasidan yetishib chiqqan iste'dodli tarjimonlar nasliy yo'l bilan o'tgan iqtidor egasi emas, balki bilim va ko'nikma, malakani o'z ichki kechinmalari bilan birlashtirgan yetuk shaxslardir.

Tarjima qilish uchun so'zlarning asosiy lug'aviy mazmuni-yu, tilning grammatik qoidalarini bilishning o'zi kifoya emas, albatta. Buning uchun tilning tubini his etish lozim va bunday hissiyot egasi tarjimondir. Tilning ana shunday "hissiy" tomonlaridan biri muayyan asarda avtor tilning qaysi qatlamlaridan, qanday, qaysi yo'sinda foydalanganda o'z ifodasini topadi. Bu esa uslub bilan bog'liqdir.

Asl nusxa (original) tarjimaga nisbatan umrboqiyliigi bilan ham farqlanishi, boshqacha aytganda, tarjimaning umri asl nusxanikiga nisbatan qisqa bo'lishi mumkin. Buning bir qancha sabablari bor. Shulardan biri tarjimaning uslub tarafdin "keksayishi" hamda bunday lisoniy jarayonning sodir bo'lishiga til va uslub yuzasidan yoki ular atrofida hukm surgan nazariy aqidalar, shunday nazariy qarashlar asosida qaror topgan muayyan adabiy konsepsiyalar, an'analarning ta'sirini o'rganish juda muhim. Ushbu mas'ulyat ham tarjimon shaxs bo'yini tushadi. Bundan tashqari, har bir konkret tarjima, ta'bir joiz bo'lsa, tarjimonning tarjimini qanday tushunishi mahsulidir. Bu yerda fikr uslub tushunchasiga bosh ma'noni yuklagan holda ifodalanmoqda. Agar bunday nuqtayi nazarni original adabiyotga nisbatan ham tatbiq etiladigan bo'lsa, aytish mumkinki, har bir konkret badiiy asar uni yozgan adibning adabiyotni qanday tushunishi mahsulidir [3].

Tarjima shunchaki lingvistik muammo emas. Agar tarjima faqat lingvistik muammo bo'lganida asarni hamma xorijiy tillarga hamda qardosh xalqlar tillariga tarjima qilish oson kechgan bo'lar edi. Holbuki tarjima estetik problema hamdir. Boshqacha qilib

aytganda, har qanday asarni bir tildan boshqa tilga tarjima qilishda ikki tilni mukammal bilish ham kerak. Ammo shu bilan birga tilni mukammal bilish kifoya emas. Har qanday asarni bir tildan ikkinchi tilga mukammal o'tkazish uchun, bir qancha sof estetik hamda ko'plab ekstralingvistik masalalarni hal qilishga to'g'ri keladi. Tarjimon shaxsining estetik dunyoqarashi shu yo'sinda tarjimada tarkib topadi.

Yuksak darajada mahorat bilan yaratilgan san'at asarlarining har satridan balqib turgan chuqur his, nafasat, musiqiylikni qaysi lug'atdan topish mumkin? Asarda xalqning milliy urf-odatlarini, udumlari, an'analari, xalqchilik ruhi bilan sug'orilgan misralarni, asarning ruhini berish uchun faqat tilni bilish kifoya qilmaydi.

Tarjima – har bir davrning, har bir zaminning o'z mahsuli. Uni har bir avlodning o'zi bajaradi.

Tarjima qilishdan asosiy ko'zlangan maqsad asl nusxani, ya'ni original asar nusxasini egallash, saqlash va albatta, yetkazishdir. Tarjima qilish o'z prototipiga ega bo'lmagan yangi asar yaratishdan iborat emas; balki tarjimaning maqsadi qayta yaratishdir. Tarjima jarayonida bir tilning materiali o'rmini boshqa til materiali egallaydi, binobarin tilga aloqador barcha badiiy vositalarni tarjimonning o'zi o'z ona tilida yangidan yaratadi. Til jabhasida tarjima chinakam original ijod demakdir, ya'ni bunda yangi asar ijodi yuzaga keladi.

Tarjimon voqelikni asarda ko'rsatilgani darajasida bilsagina badiiy chin, haqqoniy tarjima yarata oladi.

Tarjima asari xalqning ko'nglidan joy olishi uchun asar vatan adabiyotining fakti bo'lishi lozim. Shundagina asar muvaffaqiyat qozonadi. Bu esa tarjimon iste'dodi orqali qo'lga kiritiladi. Tarjimon iste'dodining kuchi bilan asar ona tilida qayta tug'iladi.

Tarjimon – illyo'zionist asl nusxa ortidan borib, go'yo kitobxonga uni bevosita ko'rsatmoqchi, o'quvchi qarshisida tarjima emas, balki asl nusxaning o'zi turganiga uni xayoliy yo'l bilan ishontirmoqchi bo'ladi. Original asar muallifi bilan tarjima asari muallifi o'rtasida farq bor. Original asar muallifi o'z asarida tasvirlayotgan voqea –

hodisalarning aynan o'ziday ekanligini ta'minlashda real hayotda chindan ham sodir bo'lgan voqealarni asos qilib oladi. Turgan gap, adib o'z asaridagi voqealar hodisalarini quruq bayon etmaydi. Adib badiiy to'qimalar yordamida voqealar tasvirini zamon va makon ichida – o'zga joy va boshqa vaqtga ko'chirganida ham o'z o'quvchisini bunga ishontiradi.

Tarjimon bo'lsa ikkilamchi voqelik – avtor originali doirasida ish ko'radi. Bunda asl nusxa ortidagi hayotni bilish tarjimonga qo'l kelsa ham, ammo u birlamchi voqelik – asarda tasvirlangan voqealarning "hayotiy asli" asosida o'z tarjimasiga qandaydir o'zgarishlar, tuzatishlar kirita olmaydi. Boshqacha aytganda, tasvirlangan voqealar talqiniga bevosita aralashishga uning haddi sig'maydi.

Asarni o'z tiliga o'girish maqsadida olgan tarjimon asl nusxani angashi lozim. Asl nusxadagi matn so'zma-so'z tarjima qilinsa, bu bosqichda bir qancha tarjima qusurlari ro'y berishi mumkin. Boshqa tildagi so'zni xuddi shunday jaranglaydigan bo'lak so'z bilan qorishtirish, yaqin tillarda soxta ekvivalentlar domiga tushib qolish, ya'ni kontekstni noto'g'ri o'zlashtirish, ayrim xos so'zlarning ma'nosiga tushunib yetmaslik, muallif muddaosini anglab yetmaslik natijasida asl nusxa asarining noqobil tarjimasiga yuzaga kelishi mumkin.

Avval voqelikning muallif talqini mavjud bo'lsa, so'ngra asl nusxaning tarjimon talqini kelib chiqadi. Tarjimon talqinidan kitobxon talqini kelib chiqadi. Tarjimon

uchun asosiy dastmoya – asl nusxaning matni emas, balki unda ifodalangan axborotdir. Tarjimonning maqsadi tarjima tekstini yaratishdan emas, balki asl nusxada aks etgan mazmuni ifodalashdan iboratdir.

Tarjimon asarning milliy o'ziga xosligini qay darajada aks ettirish lozimligini belgilashda, kitob taqdim etish mo'ljallangan kitobxon xorijiy madaniyatni qanchalik bilishiga qarab amal qiladi. Shu bilan birgalikda tarjimon kitobxonni tarbiyalaydi, uni xorijiy madaniyat, xorijiy urf-odatlar bilan tanishtiradi. Mukammal tarjima mohir tarjimonninggina emas, balki barkamol kitobxonni ham talab qiladi. Tarjimon kitobxonning xorijiy madaniyat sohasidagi bilimlarining kengayishiga juda yaxshi ta'sir o'tkazishi mumkin.

Tarjimon shaxsi uchun dunyoqarash va mustaqil fikrlash nazariy bilimlar bilan bir xil darajada bo'lmog'i darkor. E'tiqod va qiziqishlar har birimizdagi dunyoqarashni shakllantiradi. Shaxsning dunyoqarashi – tartibga solingan, yaxlit ongli tizimga aylantirilgan bilim tasavvurlar va g'oyalar majmui bo'lib, u shaxsning ma'lum bir qolipda, o'z saxsiy qiyfasiga ega tarzda jamiyatda munosib o'rin egallashga chorlaydi.

Shularni hisobga olgan holda shuni aytish mumkinki, agar asliyatdagi bir matn turli xil tarjimon shaxslarga taqdim etilsa, amalga oshirilgan tarjima ham xuddi shaxslar kabi turli bo'ladi. Bunga sabab esa yuqorida keltirilgan va tahlil qilingan psixologik sotsial omillardir.

Adabiyotlar:

1. Davletshin M.G., To'ychiyeva S.M. Umumiy psixologiya. -T., 2002 y. 26-51 b.
2. N. Kamolov. Bu qadimiy san'at. "Tarjima san'ati" maqolalar to'plami. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, -T., 1976 y.
3. G'.Salomov. Tarjima nazariyasi asoslari. -T., 1983 y. 163 –b.
4. G'.Salomov, Tarjima nazariyasiga kirish. -T., 1978 y. 56 –b.
5. G'.Salomov, N. Komilov. Tarjimon mahorati. "Fan" .- T., 1979 y. 9 –b.
6. A.B.Фёдоров. Основы общей теории перевода (Лингвистический очерк). "Висшая школа" - М., 1968.

Ismatova Yu. The role of translator's personality in transferring a literary work into another national sphere. This article describes the role of the interpreter in the translation process as well as the influence of the interpreter as a translator of other texts.

Исмадова Ю. Роль личности переводчика в переводе произведения на другой язык. В статье описывается роль переводчика в процессе перевода, а также влияние интерпретатора как переводчика других текстов.